

DÜNYADA FINDIQ İSTEHSALI

İ.S.QURBANOV, V.M.ƏLİYEV, E.M.XANKIŞIYEV,

AKTN Meyvəçilik və Çayçılıq ET İnstitutu

İ.A.BƏYƏHMƏDOV

Quba Regional Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi

Fındıq dünyada istehsalına görə badamdan sonra geniş yayılmış qərzakli meyvə bitkisi olub, mədəni sortları Türkiyə, İtaliya, İspaniya, ABŞ, Çin, İran, Yunanıstan, Fransa, Rusiya, Belarusiya və Ukraynada böyük ərazilərdə becərilir. Dünyada fındıq istehsalına görə ön sıralarda olan ölkələr Türkiyə, İtaliya, İspaniya, Azərbaycan və ABŞ-dir.

Açar sözləri: fındıq, ixrac, idxal, dünyada və Azərbaycanda mövcud vəziyyət

Fındığın mənşəyi 2500 il bundan əvvələ təsadüf edir. E.ə. 400-cü ildə Pontus sahillərindən gətirildiyi üçün "Pontus qozu" adlandırılmışdır. Yer kürəsində 360-410 şimal paralellərində unikal iqlim və torpaq şəraitində yetişən fındıq bitkisi dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 750-1000 metrə qədər çox olmayan yerlərdə bol məhsul verir. Bəzi mənbələrdə fındığın Anadoludan bütün dünyaya yayılması fərz olunur. Bəzi mənbələrdə isə fındığın Orta Asiyadan Qara dəniz sahillərinə türklər tərəfindən karvan yolu ilə gətirildiyi, daha sonra isə Avropaya aparıldığı haqqında bəhs olunur. "Yağ Taşı-Yağmur Taşı" və "Bugu Tekin" əfsanələrində buna aid dəlillər göstərilmişdir. Bu əfsanələrdə, fındıq ağacı müqəddəs olaraq göstərilmiş, Tanrı işığının ilk dəfə fındıq ağacı üzərinə endiyi bildirilir.

Fındıq sözü, qədim dövrlərdə Qara dənizin adından "Pont Eksinus"-dan alınmış "pontik" sözündən meydana gəlmişdir. Fındıq Aralıq dənizi, Yaxın Şərq və Avropa ölkələrinə Şərqi Qaradənizdən gətirilərək yayılmışdır. Fındıq sözü Farsca "fonduk", Ərəbcə "bunduk", Latınca "nuks", Almanca "haselnuss", Fransızca "noisette", İngilizce "hazelnut" adlanır.

Fındığın Türkiyədə yayılması tarixi üç dövrü əhatə edir. Birinci dövr, Türklərin Orta Asiyada olduğu dövrdür. Burada fındıq "kosik" və ya "kosuk" kimi adlanmışdır. İkinci dövr Qərbi Türklərin fındığa "cetlevik" sözündən istifadə etdikləri dövrdür. Üçüncü dövrdə isə Anadolu Türkləri fındığa Ərəb mənşəli "bunduk" və bunu da dəyişdirərək fındıq adlandırmışlar.

Fındığın vətəni haqqında bir çox alimlər və tarixçilər müxtəlif fikirlər söyləmişdilər. Arxeoloji qazıntılar zamanı e.ə. 10.000-ci ildə Mezolitik dövrün əsas qidası olması sübut edilmişdir. Çin yazılı mənbələrində e.ə. 2838-ci illərdə Çində yetişdirilən fındığın Tanrının insanlara bəxş etdiyi beş müqəddəs meyvədən biri olduğu bildirilir. Qədim dövrün böyük tarixçisi Herodotos (e. ə. 490-425) "Tarix" əsərində fındığın

Qaradənizin şərqində yetişdirildiyini, qədim dövrdə fındıq yağının istehsalını təsvir etmişdir.

Miladdan əvvəl 372-287-ci illərdə yaşamış yunan filosofu Teofrastos fındıq haqqında demişdir: "Pontus qozu-fındığın yabanı növlərindən mədəni formaların alınması mümkündür. Bununla da qısa daha davamlı olan fındığın yumru, digəri isə uzun cinsləri alınmışdır. Fındıq rütubətli yerlərdə daha yaxşı inkişaf edir".

Uyğurlar tərəfindən tanınmış və hətta müqəddəs ağaclardan biri kimi sayılmış fındıq, qədim Yunan və Roma mətbəxində sousların hazırlanmasında daha çox istifadə edilmiş, M.S. 200-ci ildə yaşamış Atenausun "Deynosofist" adlı əsərində fındığın əhəmiyyəti haqqında yazılmış, Pliniusun (M.S. 23-79) "Təbiət tarixi" adlı əsərində isə fındıqdan "Avellini" və "Pontus qozu" olaraq bəhs edilmişdir.

Fındığın tarixi ilə əlaqədar aparılan araşdırmalarda, İsveçrənin Rohen hövzəsində ilkin dövrlərdə insanların göllərin dayaz yerlərində payalar üzərində sığınacaq qurduqları vaxtlarda fındığın qida olaraq istifadə edildiyi müəyyən olmuşdur.

Dünyada fındığın becərilməsi üçün ən uyğun iqlim və torpaq şəraitinə sahib olan Şərqi və Orta Qara dəniz sahillərindən Yunan tacirləri onu Avropaya tanıtmışdılar. Bu meyvənin ticarəti 600 ildən bəri aparılır. Qara dəniz sahillərindən fındıq ticarəti ilk dəfə olaraq 1403-cü ildə Cenevizilər tərəfindən İstanbula gətirilməsiylə başlanmışdır. Lakin Rusiya ilə 1773-cü ildə, Rumıniya ilə 1792-ci ildə, Belçika ilə 1889-cu ildə, İngiltərə ilə 1851-ci ildə, İsveçrə ilə 1852-ci ildə, Serbiya və Yunanıstan ilə 1906-cı ildə, Almaniya ilə 1907-ci ildə, Fransa ilə 1909-cu ildə, Amerika ilə 1912-ci ildə ticarət əlaqələri yaranmışdır.

Mədəni fındıq Şimali Anadoludan əvvəlcə Yunanıstana, oradan isə İtaliyaya aparılmış və Avella şəhərində böyük sahədə becərilmişdir. Məhz fındığın əhəmiyyətli növü olan *Corylus Avellana* L. adını bu bölgədən götürmüşdür. Fransada fındıq bitkisini çox əhəmiyyətli, mədəni bitki olaraq becərilmişdir. ABŞ-da

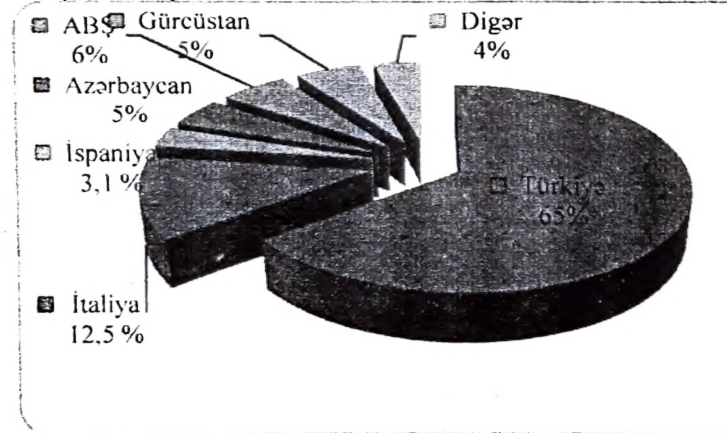

isə fındığın istehsalı son 70 ildə artmış, seleksiya və inkişaf proqramları ilə dəstəklənərək əhəmiyyətli bir sıçrayış etmişdir.

Dünya aqrar sənayesində fındığın yeri.

Fındıq, badamdan sonra dünyada becərilməsinə görə geniş yayılmış qərzəkli meyvə bitkisi. Fındığın mədəni növləri Türkiyə, İtaliya, İspaniya, ABŞ, Çin, İran, Yunanıstan, Fransa, Azərbaycan, Rusiya, Gürcüstan və Ukraynada becərilir. FAO-nun statistik məlumatlarına əsasən istehsalçı olaraq yer tutmayan Argentina, Avstraliya, Estoniya, Yeni Zelandiya, Rumıniya, Sloveniya və Yuqoslaviya kimi ölkələrdə fındıq istehsalının artması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülməkdədir.

Fındıq istehsalının 65%-i təşkil edən Türkiyə, dünya fındıq istehsalında lider ölkədir.

Şəkil1. Fındıq istehsalında dünya ölkələrinin faizlə payları.

Cədvəl 1. Fındıq istehsalında öndə gedən ölkələrdə bağ sahəsi, ümumi istehsal və dəyişmələr

Ölkələr	2005		2014		Dəyişmə %-lə	
	Bağ sahəsi, ha	Ümumi istehsal Ton	Bağ sahəsi, ha	Ümumi istehsal ton	Bağ sahəsi üzrə	Ümumi istehsal üzrə
Türkiyə	572.000	530.000	701.141	412.000	22,6	-22,3
İtaliya	72.314	87.879	71.200	80.000	-1,5	-8,9
İspaniya	16.802	23.027	15.000	19.500	-10,7	-15,3
Azərbaycan	20.366	27.986	30.550	30.039	50,0	7,3
ABŞ	11.574	25.038	12.500	36.300	8,0	44,9
Gürcüstan	12.000	16.393	18.000	35.000	50,0	114,0
Digər	40.000	48.921	63.350	25.000	58,4	-48,9
Dünya cəmi	745.056	759.244	904.191	637.839	21,4	-15,9

2005-2014-cü illərdə dünyada fındığın əkin sahəsi 159135 ha (21,4%) artmış, istehsalı isə 121405 ton (-15,9%) azalmışdır. Əvvəlki illərlə müqayisədə dünya fındıq istehsalında daha az paya malik ölkə İspaniyadır. Beləki son onillikdə onun istehsal sahəsi 10,7%, ümumi istehsalı isə 15,3% azalmışdır.

Türkiyə fındıq istehsalı dünya istehsalının təxminən 2/3 qədər olub, iqtisadi baxımdan Qaradəniz sahillərində becərilməkdədir. Aparılmış statistik araşdırmalara əsasən əvvəlki illərlə müqayisədə Türkiyə fındıq istehsal sahələrində 22,6% artım müşahidə olunmuşdur. Türkiyənin 33 bölgəsi fındıq istehsalı ilə

məşğul olmasına baxmayaraq, ümumi istehsalın böyük qismi 6 bölgədə toplanmışdır. Bu bölgələr Ordu, Giresun, Trabzon, Sakarya, Düzce və Samsundur.

İtaliya il ərzində 71.200 ha sahədə 80.000 ton istehsalı ilə Türkiyədən sonra ikinci böyük fındıq istehsalçı ölkəsidir. Bu ölkədə fındıq istehsalının 96%-i dörd bölgədə toplanmışdır. Belə ki, Pidmont (11,6%), Lazio (26,8%), Kampaniya (33,9%) və Siciliya (23,6%) İtaliyanın daha çox fındıq istehsal edən bölgələridir.

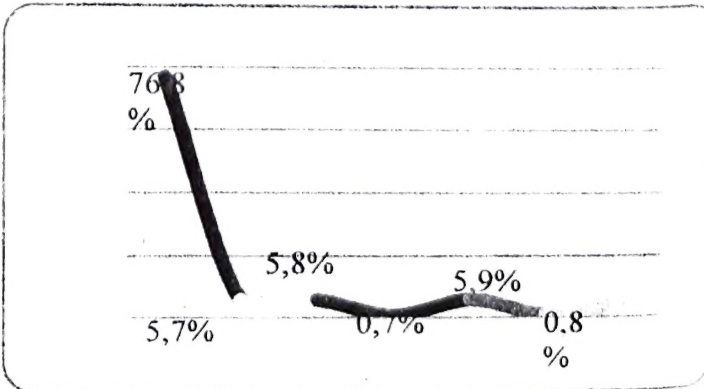
Dünyada fındıq ticarəti.

Dünyada fındıq istehlakının böyük hissəsi (91%) Avropa ölkələri tərəfindən reallaşdırılır və qida sənayesində müxtəlif qənnadı məmulatların hazırlanmasında xammal olaraq istifadə edilir.

Statistik məlumatlara əsasən son illərdə dünyada 657.450 ton fındıq ixrac edilmişdir. Bunun 76,8 %-i Türkiyənin payına düşür (İNC). Dünya fındıq istehsalı və ixracının böyük hissəsini təşkil edən Türkiyə daxili bazarda tətbiq etdiyi siyasəti dünya bazar qiymətlərinə çox böyük təsir göstərir. Digər fındıq ixracatçı ölkələri İtaliya, Azərbaycan, Gürcüstan, ABŞ və İspaniyadır. Bundan əlavə istehsalçı ölkələr sırasında olmamalarına baxmayaraq idxal etdiyi fındığı ixrac edən digər ölkələr Almaniya, Fransa, Hollandiya, Belçika və İsveçrədir.

Cədvəl 2. Dünya fındıq sektorunda qabaqcıl ölkələrin ixracı və dəyişiklikləri haqqında məlumat

Ölkələr	Ixracın miqdarı (ton)	5 ildə (2010-2014) artım və ya azalma (%)
Türkiyə	505.056	0,1
İtaliya	37.785	25,4
Azərbaycan	556	-96,7
Gürcüstan	38.674	66,6
İspaniya	4.761	10,1
ABŞ	39.082	193,0
Fransa	5.350	1,9
Digər	26.186	-1,8
Dünya	657.450	3,90

Şəkil2. Fındıq ixracında dünya ölkələrinin faizlə payları.

Dünyada ən çox idxalatçı ölkələri İtaliya, Almaniya, Rusiya, Belçika və İsveçrədir. Qida sənayesinin inkişaf etmiş olduğu idxalçı ölkələr fındıqla yanaşı badamında ən əhəmiyyətli alıcısıdır. Aparılan araşdırmalara əsasən inkişaf etmiş qida sənayesinin tələblərini ödəyən Kanadanın fındıq idxalında artım gözlənilir.

Cədvəl 3. Dünya fındıq sektorunda qabaqcıl ölkələrin idxalı və dəyişiklikləri haqqında məlumat

Ölkələr	İdxalın miqdarı (ton)	5 ildə (2010-2014) artım və ya azalma
İtaliya	126.519	51,6
Almaniya	65.225	0,1
Fransa	38.773	-30,8
Belçika	9.492	-37,8
Rusiya	9.605	-56,5
İsveçrə	2.134	-88,8
Hollandiya	6.433	-11,0
Çin	6.424	23,5
Polşa	15.221	8,3
Kanada	39.039	42,7
Vyetnam	9.962	-42,2
İspaniya	9.268	-16,7
Avstraliya	4.748	-8,9
Misir	4.670	-44,7
Digər	99.144	16,8
Dünya	446.657	4,4

Fındıq istehsal edən bəzi qabaqcıl ölkələrdə daha çox becərilən sortlar

Dünya fındıq istehsalına görə ilk sırada 65%-lə Türkiyə yer almaqdadır. Fındığın meyvələri ölçü və formalarına görə adlandırılır. Fındıq istehsalına görə qabaqcıl ölkələr sırasında olan ABŞ-da Akorn Hazelnut, Alkover 236, Amandi, Anqleys, Apolda, Ameson Root-stok, Artelet, Atlas, Avelayn Roqe, Bandnus, Barbarella, Bard, Baretona, Berqeri, Briksnut, Buxanan, C. amerikan, C. amerikan Marşal, Filkom, Farris 88 BS, Estrella №2, Dundi, Dal Rosso, Kresvel, Fitzqerald, Fitz-qerald 20, Franqo 2, Frihusker, Qasavay, Qem, Qiresun 54-21, Qrand Trey-vers, Moturk-B, Maray, Lions, Lenka 4, Kruys, Karol, İtaliyada Annusa Reysinant, Apolda, Avellana Spekil, Barretona, Binsa, Kamponika, Karello, Komune di Sicilli, Minnolara, Mortarella, Napoletana, Napoletanecda, Nosilino S. Qrato, Nosiara, Nostrale, Palla Qrossa, Rasinante, Risi di Talaniko, San Qiovani, Qirara, Lanusa Reysinant, Mansa, Tonda Biansa, Tonda di Qifoni, Tonda Rosa, Albaniyada San Qiovanni, Tonda di Qiffoni, Tonda Qentile delle Lanqe, Visoka, Xorvatiyada Komponika, Kosford, Fertile de Kotard, Qunslebert, İmperayl de Trebizonde, İstarski duquljasti, Neqret, Nokçione, San Qiovanni, Ruminiyada Kozay, Romavel, Valsi 22, Valsi 23, Valsi 24, Valsi cl.7, Valsi cl.5, Sloveniyada Apolda, Morell, Mortarella, Payron, Rokay, Sodlinqer, Davayna,

Qunslebener Zellernuss, Lanqe Landsberqer, Moqul və s. sortlar istehsal olunur.

Cədvəl 4. Fındıq istehsal edən bəzi qabaqcıl ölkələrdə daha çox becərilən sortlar

Ölkələr	Sortlar
ABŞ	Akorn Hazelnut, Alkover 236, Amandi, Anqleys, Apolda, Ameson Root-stok, Artelet, Atlas, Avelayn Roqe, Bandnus, Barbarella, Bard, Baretona, Berqeri, Briksnut, Buxanan, C. amerikan, C. amerikan Marşal, Filkom, Farris 88 BS, Estrella №2, Dundi, Dal Rosso, Kresvel, Fitzqerald, Fitz-qerald 20, Franqo 2, Frihusker, Qasavay, Qem, Qiresun 54-21, Qrand Trey-vers, Moturk-B, Maray, Lions, Lenka 4, Kruys, Karol
İspaniya	Apeqalos, Araba, Artell de Palma, Artelet, Kastanyera, Keret, Komun Alava, Kulpla, Qarofi, Qironel, Qirofol, Ceyrdiner, Lauri, Mallol, Martinet, Martorella, Morel, Neqret, Neqret Primerens, David, Febro Drit, Trenet, Valls, Vermellet, Ferrota, Panser, Viktor, Vimbodi, Pere Mas, Ratlada, Xato, Ribet, Ros, Rosset, Sant Con, Sant Pere, Savall, Selvata, Simo
Fransa	Berqeri, Butler, Fertile de Kotard, İmperatrise Eyukeni, Merveyle de Bollviler, Trenet, Seqorbe, Rokay, Royal, Dovton, Kosford, Korabel
İtaliya	Annusa Reysinant, Apolda, Avellana Spekil, Barretona, Binsa, Kamponika, Karello, Komune di Sicilli, Minnolara, Mortarella, Napoletana, Napoletanecda, Nosilino S. Qrato, Nosiara, Nostrale, Palla Qrossa, Rasinante, Risi di Talaniko, San Qiovani, Qirara, Lanusa Reysinant, Mansa, Tonda Biansa, Tonda di Qifoni, Tonda Rosa
Albaniya	San Qiovani, Visoka, Tonda Romana
Xorvatiya	Komponisa, Kosford, İstarski duquljasti, İstarski duquljasti, Neqret
Ruminiya	Kozay, Romavel, Valsi 22, Valsi 23, Valsi 24, Valsi cl. 7, Valsi cl. 5
Türkiyə	Mincane, Foşa, Kan, Çakıldak, Kara, Palaz, Tombul, Kalinkara, Karqalak, Uzunmusa, Cavcava, Sivri, İncekara, Acı, Kuş, Yuvarlak, Badem, Yassı Badem, Dəgirmendere

Dünyada fındıq istehsalındakı mövcud vəziyyət

- Dünyada istehsalına görə badamdan sonra geniş yayılmış qərzəkli meyvə bitkisi olan fındığın şimal yarımkürənin mülayim iqlim qurşağına malik ölkələrdə becərilməsinə baxmayaraq, mədəni sortları Türkiyə, İtaliya, Azərbaycan, ABŞ, İspaniya, Almaniya, Çin, İran, Fransa, Gürcüstanda geniş yayılmışdır;
- Son illər AB üzv ölkələrdə fındıq istehsalçılarına etdiyi dəstəkləri ilə İtaliya, İspaniya, Yunanıstan, Fransa və Portuqaliya kimi ölkələr də istehsal artırmağa çalışır;
- Argentina, Azərbaycan və Gürcüstan kimi ölkələr fındıq istehsalını artırmaqdadır;
- Hazırda cənub yarımkürədə yerləşən Argentina və Çili kimi ölkələrdə fındığın istehsal sahələri artaraq 10 min hektara çatmışdır;
- Fındıq ləpəsi təzə halda istifadə edilməklə yanaşı, ondan müxtəlif qənnadı məmulatların hazırlan-

masında, eləcə də yağ alınır və uzun müddət keyfiyyətini itirməyən un istehsal edilir;

İstehsalına görə ön sıralarda olan ölkələr Türkiyə, İtaliya, İspaniya, Azərbaycan və ABŞ-dır;

Fındığın əsas qida maddələri arasında yer alması və qənnadı istehlakının istehsala görə olduğuca məhdud olması, xüsusilə şokolad sənayesində xammal kimi istifadə edilməsi faktorları xarici ticarət strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, dünya fındıq istehsalının 70%-i şokolad, 20%-i digər şirniyyatların hazırlanmasında və 10%-i isə çərəzlik olaraq istehlak edilir;

Daha çox fındıq ixrac edən ölkələr Türkiyə, İtaliya, Azərbaycan, Gürcüstan, ABŞ və İspaniyadır. Bundan əlavə idxal etdiyi fındığı ixrac edən digər ölkələr sırasına Almaniya, Fransa, Hollandiya, Belçika və İsveçrə də daxildir;

Dünya fındıq idxalının 80%-i AB tərəfindən gerçəkləşdiyi halda, bunun da təxminən 30%-i Almaniyanın payına düşür. Almaniyanın dünya fındıq idxalındakı rolunun başlıca səbəbləri fındıqdan əsas xammal olaraq istifadə edən qida sənayesinin olduğuca inkişaf etməsi və əsas fındıq idxalatçı firmaların Hamburq Birjası Mal Birliyi adı altında birləşmələridir;

Dünyada fındığın dəyəri də fındıq idxalında ilk sırada yer alan Almaniyanın Hamburq Birjası tərəfindən müəyyən edilir;

Dünyada ən çox fındıq idxal edən ölkələr İtaliya, Rusiya, Belçika və İsveçrədir. Qida sənayesinin inkişaf etmiş olduğu idxalçı ölkələr fındıqla yanaşı badamında ən əhəmiyyətli alıcısıdır. Aparılan araşdırmalara əsasən inkişaf etmiş qida sənayesinin tələblərini ödəyən Kanadanın fındıq idxalında artım gözlənilir;

Türkiyə tək başına dünya fındıq istehsalının 65%-ni təşkil edir. İtaliya isə dünyanın ikinci böyük istehsalçı ölkəsidir.

Fındıq istehsal edən bəzi qabaqcıl ölkələrdə yetişdirilən sortlar: Akorn Hazelnut, Alcover 236, Amandi, Anleys, Apolda, Artelet, Atlas, Avelayn Roqe, Bandnus, Barbarella, Bard, Baretona, Berqeri, Butler, Fertile de Kotard, Annusa Reysinant, Apolda, Avellana Spekil, Barretona, Binsa, Kamponika, Karello, Komune di Sicilli, Minnolara, Mortarella, Napoletana, Napoletaneda və s. sortlardır.

Fındıq, Ortaq Kənd Təsərrüfatı Politikası daxilində dəstəklənir və Avropa Kənd Təsərrüfatı Zəmanət və İstiqamətləndirmə Fondu (FEOGA) tərəfindən maliyyələşdirilir.

Azərbaycanın aqrar iqtisadiyyatında fındığın yeri

Fındığın insanlar tərəfindən istifadə edilməsi çox qədim dövrə aiddir. Avropa

və Zaqafqaziyada fındıq bizim eradan 2-3 min il bundan əvvəl mədəni şəkildə becərilməyə başlamışdır. Ərəb coğrafişünaslarının IX əsrdə verdikləri məlumata görə İranla ticarətdə əsas yeri fındıq tutmuşdur. VIII əsrdən başlayaraq fındıq Azərbaycanda inkişaf etmişdir.

Zaqafqaziya öz təbii iqlim şəraitinə görə başqa meyvə bitkiləri kimi fındıq üçün də çox əlverişlidir. Azərbaycanda fındığın əkin sahəsini artırmaq üçün böyük ərazilərdə fındıq bağları salınmış, sonralar isə əhali ən yaxşı məhsuldar formaları seçib öz sahələrində əkməşlər.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Şəki-Zaqatala bölgəsində fındıqçılığın artırılmasına xüsusi diqqət verilmişdir.

1952-ci ildə fındıq bağlarının sahəsi 9050 ha olduğu halda, 1982-ci ildə isə bu göstərici artaraq 16,1 min hektara çatmışdır. Azərbaycanda 6 ixtisaslaşdırılmış fındıqçılıq sovxozu yaradılmışdır. 6 min hektara yaxın sahəni köhnə bağlar təşkil edirdi. Həmin bağlarda 93% Ata-baba sortu, qalan 7 %-i isə Siçi və Tuapsedən introduksiya olunmuş sortlar becərilirdi.

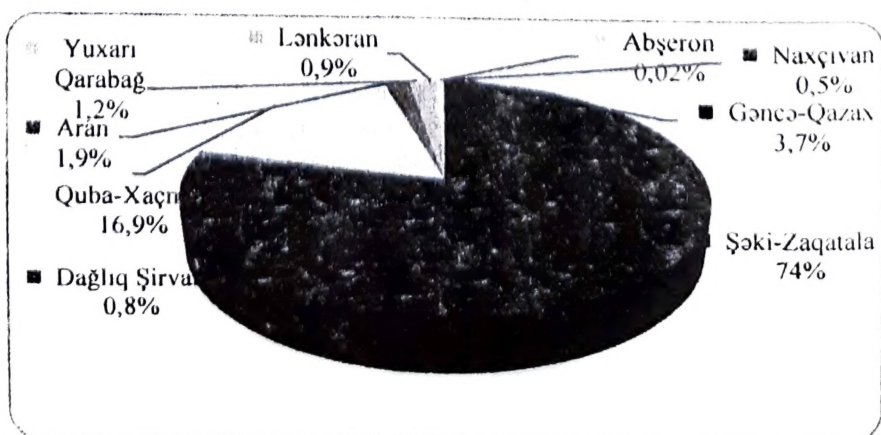
X əsrin sonundan etibarən Şəki-Zaqatala bölgəsində fındıq əsas gəlir mənbələrindən biri sayılırdı. 1993-cü ildə Şəki qəzasında 10 min hektarlıq sahədə fındıq bağının olması göstərilmişdir.

Azərbaycanda fındığa olan tələbat çox yüksək olsada bu məsulla əhalinin yalnız 15-20%-i təmin olunur. Fındığın qiymətli yeyinti məhsulu olmasına baxmayaraq onun yayılması məhduddur. Azərbaycan bu bitkinin becərilməsi üçün ən əlverişli şəraitə malikdir. Ona görə də son dövrlərdə Quba-Xaçmaz, Gəncə-Qazax və digər bölgələrdə də fındıq sahələri artırılır.

Azərbaycanda Şəki-Zaqatala bölgəsində, Şəki rayonunun Pərzivan kəndində Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Zaqatala DM-də fındığın zəngin kolleksiya bağı vardır. Burada həm yerli, həm də introduksiya edilmiş və seleksiya yolu ilə əldə edilmiş sortların genofondu toplanmışdır.

2004-cü ildən etibarən Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Quba YTT-də Quba-Xaçmaz bölgəsindən toplanmış fındıq sort və formaları üzərində tədqiqatlar aparılır.

2008-ci ildən etibarən AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Şəki və Tovuz TB-da da fındığın genofondu toplanır.

Şəkil 3. Azərbaycanın iqtisadi bölgələri üzrə fındıq istehsalının faizlə payları

Azərbaycanda iqtisadi rayonlar sırasında Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu fındıq istehsalının 74%-ni

etmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə 2015-ci ildə Azərbaycandan Belarusiyaya 80 ton (0,7%), Rusiyaya 3383,81 (30%), Türkmənistanına 1,5 ton (0,01%), Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə 40 ton (0,4%), Alma-

İqtisadi rayonlar	2005			2015			Dəyişmə %-lə		
	Bağ sahəsi, ha	Orta məhsuldarlıq ton/ha	Ümumi istehsal ton	Bağ sahəsi, ha	Orta məhsuldarlıq ton/ha	Ümumi istehsal Ton	Bağ sahəsi üzrə	Orta məhsuldarlıq üzrə	Ümumi istehsal üzrə
Abşeron	2	7,9	8	10	0,5	5	400	-93,7	-37,5
Gəncə-Qazax	150	7,3	1004	346	3,5	1209	131	-52,1	20,4
Şəki-Zaqatala	17857	1,4	22802	21092	1,1	24075	18	-21,4	5,6
Lənkəran	31	5,6	158	62	4,9	304	100	-12,5	92,4
Quba-Xaçmaz	2011	1,9	3422	5319	1,04	5523	164	-45,3	61,4
Aran	169	2,1	318	262	2,47	650	55	17,6	104
Yuxarı Qarabağ	65	2,5	130	88	4,32	382	35,4	72,8	194
Dağlıq Şirvan	71	2,8	133	92	2,8	257	29,6	-	93,2
Naxçıvan	10	2,0	13	49	3,3	161	390	65	1138
Respublika üzrə Cəmi	20366	1,5	27986	32724	1,2	32576	61	-20	16,4

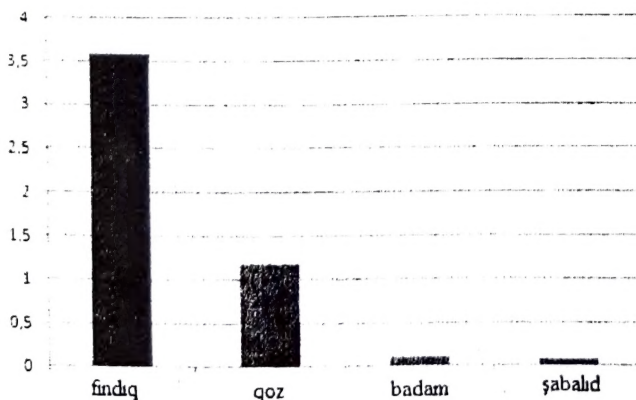
təşkil edir.

Cədvəl 5. Azərbaycanda iqtisadi rayonlar üzrə fındıq istehsalı (1)

2005-2015-ci illər ərzində Azərbaycanda fındıq bağları 12358 ha artmış, 1 hektardan orta məhsuldarlıq isə 20% azalmışdır. Bu illər ərzində ən yüksək göstərici Şəki-Zaqatala iqtisadi bölgəsində müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2005-2015-ci illərdə bu bölgədə fındıq istehsalında 5,6 %, bağların əkin sahəsində 18% artım müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycanda fındıq sənayesi.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2015-ci il məlumatlarına əsasən Azərbaycanda 32576 ton fındıq istehsal edilmişdir. Belə ki, qərzəkli meyvə bitkilərindən fındıq 3,7%-lə ilk sıranı təşkil edir. 2015-ci ildə Azərbaycanda qərzəkli meyvə bitkilərindən 10898 ton qoz, 1099,9 ton badam, 13,9 ton püstə, 807,2ton şabalıd istehsal edilmişdir.

Şəkil 4. Qərzəkli meyvə bitkilərində fındığın faizlə payı

2014-2015-ci illərdə Azərbaycanda fındıq ixracı və idxalında artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bu illər ərzində fındıq ixracındakı artım 0,06% təşkil

niyaya 3431,21 ton (30,8%), Belçikaya 22 ton (0,2%), Çexiyaya 60 ton (0,5%), Fransaya 99,87 ton (0,89%), Gürcüstana 366 ton (3,3%), İsveçrəyə 120 ton (1,2%), İtaliyaya isə 3517,08 ton (32%) fındıq ixrac edilmişdir.

Cədvəl 6. Azərbaycanda fındığın idxalı və ixracına dair göstəricilər.

İxrac	2014		2015		İxrac edən ölkələrin %-lə payı
	ixrac (ton)	idxal (ton)	ixrac (ton)	idxal (ton)	
Azərbaycan	10480,3	89,4	11121,47	127,55	Belarusiya (0,7%), İsveçrə (1,2%), Rusiya (30,0%), Ukrayna (0,2%), Almaniya (30,8%), Belçika (0,2%), Gürcüstan (3,3%), İtaliya (32,0%)

Fındıq istehsal edən iqtisadi rayonlarda daha çox becərilən sortlar

Fındıq bitkisi Azərbaycanda qədim zamanlardan becərilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2015-ci il məlumatlarına əsasən respublikamızda 32724 ha sahədə fındıq bitkisi becərilir. Əvvəlki illərlə müqayisədə 2015-ci ildə fındığın hektardan orta məhsuldarlığı azalaraq 1,2 ton təşkil etmişdir. Fındığın məhsuldarlığını artırmaq üçün sortların düzgün seçilməsi və yerləşdirilməsi əsas şərtlərdəndir.

Azərbaycanda fındıq istehsal edən iqtisadi rayonlar sırasında Abşeronda Yağlı fındıq, Qalib, Qızıl fındıq, Gəncə-Qazax bölgəsində Yağlı fındıq, Qalib, Qızıl fındıq, Gəncə fındığı, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda Yağlı fındıq, Ata baba, Əşrəfi, Qalib, Qızıl fındıq, Çərkəz, Kudryavçik, Ağ lombard, Saçaxlı, Azəri, Arzu, Ata-Ulla, Barlı, Bomba, Qax fərəş, Nəsimi, Topqara, Tala, Firavan, Göbəkli, Elbari, Şiş

findıq, Pərvizən zərifi, Quba-Xaçmaz bölgəsində Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq və s. sortlar becərilir.

Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən seleksiya yolu ilə məhsuldar, quraqlığa, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlı Arzu, Barlı, Topqara, Göbəkli, Tala, Elbarı və s. findıq sortları alınmışdır.

Cədvəl 7. Alma istehsal edən iqtisadi rayonlarda daha çox becərilən sortlar.

İqtisadi rayonlar	Sortlar
Abşeron	Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq
Gəncə-Qazax	Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq, Gəncə findığı
Şəki-Zaqatala	Yağlı findıq, Ata baba, Əşrəfi, Qalib, Qızıl findıq, Çərkəz, Kudryavçik, Ağ lombard, Saçaxlı, Azəri, Arzu, Ata ulla, Barlı, Bomba, Qax İarəş, Nəsimi, Topqara, Tala, Firavan, Göbəkli, Elbarı, Şiş findıq, Pərvizən zərifi
Lənkəran	Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq
Quba-Xaçmaz	Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq
Yuxarı Qarabağ	Yağlı findıq, Qalib, Qızıl findıq
Dağlıq Şirvan	Yağlı findıq, Ata baba, Əşrəfi, Qalib, Qızıl findıq

Azərbaycanın findıq sektorunda mövcud vəziyyət

1. Azərbaycan, dünya findıq istehsalı və ixrac sahəsində Türkiyə və İtaliyadan sonra 3-cü yerdədir;

2. Findıq istehsalına görə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu 74 %-lə ön sıradadır;

3. Azərbaycanda findığın müxtəlif sortlarının yetişdirilməsi və emal olunması sahəsində əsrlər boyunca davam edən ənənələr formalaşmış və müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirilir. Xüsusilə findığın yetişdirilməsi üçün əlverişli şəraiti ilə fərqlənən Şəki-Zaqatala bölgəsində daha çox yetişən, özünün xüsusi dadı və digər müsbət keyfiyyətləri ilə seçilən "Ata-baba" sortudur;

4. Azərbaycanda Zaqatala Findıq zavodunda emal edilən findıq daxili bazara çıxarılmqla yanaşı, Avropa, MDB ölkələri və Orta Şərqdə də ixrac edilir;

5. Böyük İpək yolunun dövründən başlayaraq, sonrakı dövrlərdə də Azərbaycan findığı dünyanın müxtəlif ölkələrinə ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının sırasında daimi olaraq qabaqcıl yerlərdən birini tutur;

6. Quru meyvə olaraq istehlak edilən findıq həm də şokalad, biskvit və dondurma sənayesinin ən mühüm xammalıdır;

7. Oğuz, Qəbələ, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarında il ərzində 25-30 min ton findıq yetişdirilir;

8. Yetişmə, böyümə və emal edilmə şəraitinə görə ənənəvi olaraq ekoloji təmiz məhsul sayılan Azərbaycan findığı dünya bazarında xüsusi yer tutmuşdur;

9. Findıq yetişdirilməsi üçün mövcud münbit şəraitə baxmayaraq, təəssüf ki, Azərbaycanda findıq bağlarına qulluq lazımı səviyyədə deyildir;

10. Ölkəmizdə istehsal olunan findığın əsas hissəsi kiçik kəndli fermer təsərrüfatlarının payına düşdü-yündən və onların maliyyə imkanlarının məhdudluğu bu təsərrüfat subyektlərinin ixrac prosesində iştirakını məhdudlaşdırır.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq Azərbaycanda findıq istehsalının artırılması, eləcə də onun ixracının artırılması və genişləndirilməsi məqsədilə aşağıdakıları təklif edirik:

- "Findıqçılığın inkişafı Dövlət Proqramı"nın qəbul edilməsini;
- Findıq satış və ixrac kooperativlərinin təşkilinin dəstəklənməsini;
- Findıq sektorunun güzəştli şərtlərlə sığortalanması məqsədilə dövlət tərəfindən müəyyən stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Findığın elmi olaraq üstünlüyü sübut olunmuş üsullarla qurudulub satışa çıxarılması;
- Findıq istehsalçıları üçün SKMF xətti ilə güzəştli kreditlərin verilməsini;
- Findıq istehsalçılarının dəstəklənməsi məqsədilə subsidiyaların təsis edilməsini;
- Azərbaycan Findıq İxracatçıları Birliyinin formalaşdırılmasını;
- Findıq ixracatçılarına ixrac subsidiyalarının verilməsini;
- Findıq ixracatçıları üçün güzəştli ixrac kreditlərinin verilməsini;
- Aİ ölkələrində findıq təqdimatı ilə bağlı səfər və proqramların təşkili;
- Findıq festivalının təsis edilməsi və hər il keçirilməsini;
- Növbəti Beynəlxalq Findıq Konqresinin Azərbaycanda keçirilməsini.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <http://www.stat.gov.az/source/agriculture>.
2. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Azərbaycan Respublikası Ərazisində Kənd Təsərrüfatı Məhsulları İstehsalı üçün İstifadəsinə İcazə Verilmiş Seleksiya Nailiyyətlərinin Dövlət Reyestri. Bakı 2014.
3. Bayramova D.B., Əhməd P.H., "Findıq bitkisinin intensiv becərilməsi" "TƏKNUR" MMC nəşriyyatı, Bakı-2006, 32 s.
4. Bayramova D.B., Əhməd P.H., "Findıq" "TƏKNUR" MMC nəşriyyatı, Bakı-2000, 81 s.
5. Bayramova D.B., Əhməd P.H., "Findıq" "TƏKNUR" MMC nəşriyyatı, Bakı-2010, 37 s.
6. Əliyev E.V., "Azərbaycandan Avropa İttifaqı ölkələrinə findıq ixracının müasir vəziyyəti və onun artırılması yolları", Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar Jurnalı, №3, 2015 www.azjess.com.
7. Giresun Ziraat Odası, "Findıq çeşitləri", www.giresunziraatodasi.org.tr.
8. Erdal Sıray, Findık Araştırma İstasyonu 2013, www.arastirma.tarim.gov.tr.
9. Findık Çalıştay Sonuç Raporu 2013, www.tarim.gov.tr.
- 10.

Findıkta verim ve kaliteyi artırma projesi, "Findığın tarihçesi", www.kalitelifindik.org. 11. Tülay Sobutay Uzman "Findık sektör araştırması", www.iti.org.tr. 12. T.C. Milli Eğitim bakanlığı, Bahçeçilik, "Findık yetiştiriciliği" Ankara 2011, www.megep.meb.gov.tr. 13. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, www.tepge.gov.tr. 14. Selma KAYALAK, Ahmet ÖZÇELİK, "Türkiyede ve dünyada findık politikaları", www.journal.tarekoder.org. 15. Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. 16. <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/raporlar/2014findiksektorraporu.pdf>. 17. <http://koop.gtb.gov.tr/data/56e956301a79f5b210d91768/2015%20F%C4%B1nd%C4%B1k%20Raporu.pdf>. 18. <http://www.giresuntb.org.tr/images/piyasaanalizi2.pdf>. 19. <http://www.korganhaber.com/2017-dunya-findik-rekoltesi-aciklandi/>. 20. <http://www.duzceninsesi.com.tr/Gundem-Haberleri/34398-findik-rekoltesi-abdde-aciklandi>. 21. Н.Г.Загиров, Б.Р.Джабаев, «Культура Фундука в Дарестане» Махачкала 2004. 22. Food and Agriculture Organization of the United Nations, www.fao.org. 22. "Hazelnut production", www.dpi.nsw.gov.au/primefacts

Мировое производство фундука

И.С.Курбанов, В.А.Алиев, Э.М.Ханкишиева, И.А.Бейахмедов

Фундук является одной из распространенных орехоплодных культур, которая по мировому производству находится на втором месте после миндаля. Культурные сорта фундука в широких масштабах выращиваются в Турции, Италии, Испании, США, Китае, Иране, Греции, Франции, России, Белоруси и на Украине. По производству фундука лидирующие позиции занимают Турция, Италия, Испания, Азербайджан и США.

Ключевые слова: фундук, экспорт, импорт, современное положение в мире и в Азербайджане.

Production of the hazelnut in the world

I.S.Gurbanov, V.M.Aliyev, E.M.Khankishiyeva, İ.A.Beyahmedov

According to the production of hazelnut in the world after almonds is a widespread nuts fruit, cultural varieties cultivated in the large areas Turkey, Italy, Spain, USA, China, Iran, Greece, France, Russia, Belarus, Ukraine. Hazelnut producer in the world is in the first place countries Turkey, Italy, Spain, Azerbaijan and USA.

Key words: Hazelnut, exports, imports, the current situation in the world and Azerbaijan